

Petőfi és Madách internationalismusa.

Írta: KRISTÓF GYÖRGY.

A tudományos vizsgálódás természete hozza magával, hogy az egyes tudományterületekben felmerülő vitás kérdések, valamint az ezek tisztázása végett kifejlődött eszmecserek ritkán jutnak a nem szakműveltségű közönség tudomására. Az élet nem nézi, sőt szürkeségéért sokszor kicsinyléssel lenézi a tudományok elvont fejtegetéseit, elméletét. A gyakorlati szükség előtt csak a kész eredménynek van értéke. De Vogue mondja, hogy a legszebb alkotmány sem képes elsimítani a szenvedésnek egyetlen redőjét vagy egy darab kenyeret adni az éhezőknek. Ugyanez mondható el a legszebb, a legérdekesebb tudományos problémáról is. Viszont az életrevaló eredményeket a sürgető és nyüzsgő gyakorlat igen rövid idő alatt oly mértékben szétterjeszti, a milyenről a könyvek és műszerek között töprengő elmének legfeljebb sejtelmek lehetnek.

Ha mégis itt-ott a hírharang csengése a szaktudomány határain túlra is tudtul adja, hogy ebben és ebben a tudományágban ilyen meg ilyen kérdés körül folyik a csatározás: akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy azok a problémák nincsenek minden inyenczség (hogy ne mondjuk piquanteria) nélkül. Ilyen pl. Petőfi viszonya a socialismushoz. A ki csak távolról szokott érdeklődni a magyar irodalomtörténet kérdései iránt, még annak a füléhez is eljutott egy-egy szakadozott hangja annak a vitatkozásnak, a melyik Petőfi nemzetköziségének a megállapítása körül megy végbe. FERENCZI ZOLTÁN, Petőfi kitűnő ismerője szólott először a kérdés lényegéhez akadémiai székfoglalójában.¹⁾ A kérdés részletes tár-

¹⁾ Petőfi és a socialismus. Budapest, 1907. Ugyané themáról szól a Magyar Figyelő I. évfolyamában is.

gyalására az indítékot az a körülmény adta, hogy a socialisták a költő budapesti szobránál évente ünnepélyesen megjelennek s valamelyik forradalmi jellegű költeményét elszavalják. Annak a jele akar ez lenni, hogy Petőfi a socialismus eszméinek bajnoka, socialista volt. Ezzel szemben FERENCZI a költő valamennyi idevágó költői vagy prózai nyilatkozatának a vizsgálata után arra az eredményre jut, hogy Petőfinek a nemzetköziséghez, a socialismus tanaihoz semmi köze. Petőli világszabadságról álmódozik s az elnyomott emberiség boldogságáról. De semmiféle kapcsolat ki nem mutatható, mert nincs, az ő világszabadsága és a socialismus törekvései között. Különösen meddő a vitatkozás afelett, hogy nemzetközi volt vagy nem. Petőfi világszabadságot hirdetett, de csak a magyar nemzet szabadságával együtt.

A válasz erre a székfoglalóra a socialisták részéről napilapjaiknak elég szenvedélyes tiltakozása volt. De csakhamar másszerű felelet is akadt. Nem oly szenvedélyes, nem oly kizárólagos jellemű, de mégis a socialismussal közeli rokonságban álló. Kísérlet történt ugyanis annak bebizonyítására, hogy Petőfi költészete csakis a történelmi materialismus világánál érthető meg teljesen.¹⁾ A történelmi materialismus nem okvetlenül nemzetközi ugyan, de — minthogy mégis csak a socialismusnak egyik válfaja — csak esetleg patrióta.

Ha tehát csakugyan bebizonyítható volna, hogy Petőfi csak a történelmi materialismus rendszerében érthető teljesen, akkor úgy állna dolog, hogy a Petőfi hazaszeretete lelkivilágának nem lényeges és meghatározó érzelme volna, hanem csak amolyan véletlen velejáró. Nem kimondottan nemzetközi volna, csak — materialista. Már pedig az anyagelvűségtől a nemzetköziséghez, ha hiányzik is valami, az legfeljebb egy rövidke lépés!

Látnivaló, hogy itt az a törekvés igyekszik gyökeret verni, a melyeknek célja: kimutatni, hogy Petőfi tudatosan nemzetközi volt.

Kevesebb zajjal, de mégis eléggé észrevehetően jelentkezik egy fordított irányú törekvés Madáchcsal kapcsolatban. Itt a cél éppen ellenkező. Madáchnak csak főműve, az

¹⁾ KENDE FERENCZ és GÖMÖRI GYULA: Petőfi világnézete 1909.

Ember tragédiája s néhány lírai költeménye ismeretes szélesebb rétegek előtt. Már pedig sem az Ember tragédiájában, sem ezekben a költeményekben a magyar hazafiságnak, a haza, a magyar nemzet dicsőségének valami kiemelkedő s gyakori himnusával nem találkozunk. A feladat: bebizonyítani, hogy Madách ezen elvont, általános eszmék kifejtése ellenére is — hazafias költő, nem nemzetközi. Pl. PALÁGYI MENYHÉRT a Madáchról írott érdekes monographiájában ¹⁾ hosszasan fejtegeti, hogy a jogairól lemondó Fáraó tulajdonképpen a jogairól szintén önként lemondó — magyar nemesség. PALÁGYI hasonló természetű okoskodásait mellőzve, igen érdekes a BEÖTHY ZSOLT legközelebb megjelent tanulmányának az a része, a melyben keresi az Ember tragédiájának magyar, hazafias vonatkozásait.²⁾ BEÖTHY-t finom ízlése megővta attól, hogy allegorikus, metaphysikába való magyarázatokat nyújtson. Csak a két positiv vonatkozásra utal, csak e kettővel bizonyítja, hogy igenis Madách lelkében ott lüktetett a magyar hazaszeretet még ekkor is, még ennek az elvont tárgyú drámának a megírásakor is.

E két törekvés iránya ellentétes ugyan, de alapjában véve egyre céloz: *megvédeni a Petőfi magyar voltat* a nemzetközi irányú támadásokkal szemben és *igazolni a Madách magyar voltát* költeményének egyetemes jellegében.

Semmi sem mutatja világosabban a magyar közszellemnek consolidálatlanságát, mint ez a két irányzat, melynek forrása is közös: a nemzeti hiúság. A nemzeti hiúság természetesen fél, hogy az a költő, ki a köztudat szerint a magyar szabadságszeretnek Tyrtaiossza, akinek szavai szerint hazánk bokréta az Isten kalapján, kisebbé válik, mihelyt kiderül, hogy látóköre a négy folyam s hármás bérczhonán túlra is kitért. A nemzeti hiúság természetesen röstelkedik, ha látnia kell, hogy van olyan világszerte ismert magyar mű, amelyikben hiányzik az igazi kurucz magyarság, amelyikben nincs szerepe — a Peturoknak.

Jelen sorainknak kettős célja van. A kérdés fölvetésében jelentős mozzanatok érintése alapján megpróbáljuk a kérdés helyes beállítását. Másfelől rá kívánunk mutatni arra,

¹⁾ PALÁGYI MENYHÉRT: Madách elete és költészete. 1900. Athenaeum.

²⁾ Budapesti Szemle 146. köt, 373-882.

hogyan vajon módosítaná-e a lehető felfogások bármelyike is a két költő működésének, pályájának értékét különösen a Patriotismus, a hazafiság szempontjából. S ez egyúttal a nemzeti hiúság féltékenységének és röstelkedésének is a bírálata volna.

Semmi esetre sem merő véletlen, hogy éppen a Petőfi és Madách nevéhez és költészetéhez kapcsolódik ez a controversia. Figyelemreméltó belső és külső okok születték meg a felfogásokban megnyilatkozó különbséget, ellentétet.

Mind a Petőfi, mind a Madách költészetéhez akad nem egy belső tulajdonság, amelyik alkalmas annak a töprengésnek az előbukására, hogy a magyar nemzeti eszmény, vajjon összeegyeztethető-e az egész emberiség javát célzó gondolatokkal; vajjon az általános emberinek a megrajzolásában maradhat-e bárcsak néhány halovány szín a nemzeti lélek kidomborítására? A hazafiság és az általános emberszeretet megférnek-e ugyanazon egyéniségben? Az egyetemes emberi lélek nem nyeli-e el a nemzeti jelleget?

Tény az, hogy egész irodalmunkban (néhány teljesen elszigetelt alkotást kivéve) Petőfi és Madách költészete mutatja a legmagasabb lendületet. Ők ketten ragadták meg az emberiség-sorsának végső gyökérszáleit az időtől és helytől elvonatkozva. Ők ketten emelkedtek a philisophiai szemlélődés legmagasabb fokára. Más-más módon ugyan, de mind a ketten az emberi élet nagy rejtélyét, azt a legfőbb értéket keresik és hirdetik, amely az egész emberiségnek s benne a millió egyesnek szellemét, lelkét kielégíteni képes és boldoguláshoz vezet. Soha előttük magyar költő meg nem kérdezte, hogy mi ad becset az emberi életnek, mi emberi tevékenységünk végső célja. Petőfi és Madách ezt kutatja, ezt hirdeti. S ez az egyetemes szempont, a világnak és az embernek ebből a szögből való látása sem Petőfinél, sem Madáchnál nem esetleges. Egész költészetüknek, lelkületüknek ez az egyetemes pillantás, a dolgoknak sub specie aeterni megvilágítása adja meg az alapszínezetet, a coloritot. A különbség csak abban van, hogy Petőfi tudja, ismeri azt a nagyszerű értéket, amely a világot képes boldoggá tenni. Az ember az oka, hogy mégsem az, mert nincs meg benne a készség, hiányzik az akarat. Madáchnál a dolog fordítva van. Az ember minden testi és szellemi erejével, ereje fogytáig, sírja megnyíltáig akar, cselekszik; egyik erőpróba a

másikat követi a végett, hogy megérezhessük azt, ami boldoggá tudná varázsolni valónkat. Ilyen fix érték azonban nincs. Tragédiánk, hogy örökké küzdenünk kell csupán azon hitben, hogy van az életnek értelme, célja, noha senki, egyes ember el nem mondhatja soha, hogy bizalma teljesen bevált.

A Petőfi világképe igen egyszerű és könnyen érthető. Az ő teleologikus világfelfogásában az emberiség célja a boldogság, az örök béke. *Az apostolnak* következő helyét Mi célja a világnak?

Boldogság! serre eszköz? a szabadság! (XI. r.) számtalan változatban megtaláljuk. (Az apostolban is, különösen a XVII. részben; továbbá a Sors nyiss, nekem tért, Világyűlölet, Szomorú éj, Világosságot, ítélet, Egy könyvárús emlékkönyvébe, A magyarok istene cz. költeményekben. A kiskunokhoz írott politikai programbeszédében is így: »... mert minden nemzetnek ez a két főcélja: boldogság és szabadság.«) Béke, boldogság és szabadság alapjában véve egyet jelentenek Petőfinél, a legfőbb értéket, az emberi lét célját és értelmét. Különbség csak abban van, hogy béke alatt a fogalom a maga egyetemes elvontságában értetik, míg a boldogság ugyanazt a fogalmat egyéni, a szabadság pedig politikai vonatkozásában jelöli meg. Minthogy pedig a Petőfi életében az emberi létnek különösen politikai vonatkozásai voltak napirenden, Petőfi is az emberi élet értékének politikai vonatkozását, *a szabadságot* vallja legfőbb kincsnek. A szabadság birtoklása megoldja a nagy világrejtélyt és csakis ez ad az emberi életnek értelmet. Kinek szabadsága van, oly tökéletes, tiszta, boldog életet él, a milyent csak az emberi agy kigondolni képes. Egyének és nemzetek s maga az egész világegyetem csak a szabadság állapotában érdemlik meg az ember, az Isten teremtése elnevezést. A szabadság az az abszolútum, melyben nincs rossz, nincs örömtelenség, nincs gyarlóság. Mert égi a szabadság. Bírása Istenhez emel, boldoggá, a menny ország tagjává avatja fel az embert. *Egy szentség* van a világon, melyért méltó a fegyveres halál s ez a szentség a szabadság, a mennynek szülötte, az emberiségnek második megváltója. Bűvszer, mint a misterium; fenséges mint az isteni szózat.

Ilyen értelemben a szabadság nem egyéni, nem nemzeti

tulajdon. Helyesebben nem csak az egyes egyének, az egyes nemzetek kiváltsága, hanem az egész világot: világszabadság a világnak boldogsága és békéje. Ez az egyetemes emberi eszmény, ez az egyetemes cél.

Megvalósítható-e ez a világszabadság, a világnak boldogsága?

Petőfi szerint igenis lehetséges. A megvalósításhoz csak egyetlen egy föltétel szükséges: az akarat. Rajtunk áll, hogy boldogok legyünk – írja Tompa Mihálynak.

Vénült, kihalt a szolganemzedék,
Új nemzedék jött, mely apát
Arczpirulással említé és azoknál
Jobb akart lenni és az is lett,
Mert csak akarni kell. (Az apostol XI. r.)

Hasonló nyilatkozattal még számos helyen találkozunk. (Dalaim, Nemzeti dal stb.) Ebben áll a Petőfi világbékének optimismusa s ez a magabizó optimizmus teszi költészetét oly vonzóvá és gyönyörűvé.

Minthogy Petőfi ilyen egyszerűnek látja az örök rejtélyt, az emberiség eudaimoniáját s mégis azt tapasztalja, hogy az ember nincs a szabadság birtokában, mert nincs akarata, magát apostolnak vallja, kinek hivatása az emberi nem boldogítása. Több költeményében, prózájának számos helyén kifejezést ad annak, hogy a költői hivatás isteni eredetű, a költő feladata sasként a végtelenbe előrenézni, népét vezetni, mert a költő az istenség szent levele, a szabadság örök lámpája. De nemcsak általában a költő hivatását, feladatát tartja a földet megérlelő egyik sugárnak. Specializálja ezt a felfogást s magát is az istenség kiválasztott prófétájának vallja. Érti, hogy emberöltője nagy átalakulást hordoz méhében. A cél világosan áll előtte a világszabadságban. De érti, látja, hogy ebben az átalakulásban neki is szerepe van. És pedig döntőbb és célravezetőbb, mint a kor politikusainak. Ezért nem tudja ezeket becsülni. Az ő szerepe gondviselészerű, hivatása apostoli, megbízatása mythikus eredetű. Ezen hitből fakadnak profétiai. Ezen hivatásérzetből fakadnak szabadságdalai.

A Petőfi világfelfogásában tehát ott van a nagyszerű, az egyetemes emberi cél: a szabadság, a világszabadság. Ott van a végső cél világos látása mellett daemoni erővel jelent-

kező hite annak, hogy neki Istentől kapott hivatása van az emberiséget a végső cél felé elvezetni. Mert ott van végül annak a tapasztalata is, hogy az ember éppen nem boldog, éppen nincs az üdvözítő szabadság birodalmában, hanem a szolgaságnak hordja becstelen jármát s bűnös magamegfeledkezésében rút eszköze a hatalmasoknak.

Ilyen Petőfi szerint a világ s benne a maga helyzete, hivatása. Ott hömpölyög az emberiség a szolgaságnak, a szenvedésnek örvénylő tengerében. Millió év alatt milliók dültek az örvény fenekén tátongó gyalázatos temetőbe. Pedig ott tündöklök a láthatár peremén a zöldelő tündérsziget, a szabadságnak, a boldog békességnek hazája. Kik a vergődő milliók vállán ez eldorádó partjaira emelkedtek, azok a világ hatalmasai, az önzők, a gonosz lelkek. Irigy önzésük miatt azokat, kik közel vannak, tán elméjük előtt meg is villant a szabadságnak, a boldogságnak fényes szigete, visszalökik, el messze a parttól, hogy hadd senyvedjenek tovább, mert ugyan hová jutnánk, ha mindenkinek ereje volna ráállni a jólét kösziklájára. Igaz: vannak önzetlen hősök is, a Rákócziak, a Kőlcseyk, kik mentő sajkával siettek kiragadni az embert az örvény tajtékzó tölcseréből. Ilyenek az apostolok, ilyenek a költők, ilyennek kell lenni neki magának is. Százszor is ismétli imádságos fogadalmát. Százszor is föltárul előtte sorsa: a világszabadság csata hymnusának zengése között fog ajkáról az örömteli végső hang elszállni. Ha egyszer akarni fog az emberiség, bizonyynyal eljutand a szabadság hónába, a boldogok szigetére.

Ennek következtében Petőfi hivatásának a gyakorlatban egyetlen egy föladata van: az emberiség akaratának a megindítása. Valóban úgy tűnik föl, mint valami exaltait világszónok. Szózatot zeng az emberiséghez, talpra szólítja a rab-ságban kárhozottakat, hogy akarják a szabadságot. S mi az a műforma, amivel az akaratra igyekszünk hatni? A szónoklat. A Petőfi költészete nem is egyéb, mint egy nagy összefüggő szónoklat. Innen egyes költeményeiben is a szónokiasság. Innen van, hogy Petőfi mindenek fölött és első sorban lyrikus, hogy sokkal kisebb értékűek epikai művei (pl. a balladák) s legkevesbbé sikerültek drámai kísérletei. Epikummal vagy drámával nehezen lehet elhatározó tette

indítani. Minthogy pedig Petőfi mindenkor éppen az akaratra kivan hatni, epikai és drámai művei is csak úgy duzzadnak a lyrai hévtől.

Petőfi egyetlen műformája a lyra, mert egyetlen célja az akarat megindítása, a minek legbiztosabb módja az érzelem meghatottsága, az érzelmi rábeszélés. Hogyan hat Petőfi az érzelemre?

E tekintetben költeményei egész világosan három különálló typust mutatnak. Az egyik typust alkotják azok a költemények, melyekben a szabadságot mint legfőbb értéket, valamint az értebe élő egyéneket, hősöket dicsőíti. (Vajda P. halálára, Lenkei százada, A székelyekhez, Vajdahunyadon.) A második typusba eső költemények tárgya a szabadság ellen ségeinek, a hatalmasoknak, az önzőknek ostorozása, kigúnyolása. (A király esküje, A király és hóhér, A szájhősök, Bánk bán stb.). A harmadik csoportba tartozik legtöbb költeménye. Míg az első kettőben közvetve szól embertársaihoz, a dicsért, illetve gyalázott személy argumentum, példa arra nézve, hogy kövessük, illetőleg kerüljük, addig költeményeinek java részében *minden közvetítés nélkül, direkt úton szól* hozzánk, hogy a szabadság után való vágyakozást fölkelte. (Nemzeti dal és társai.) Mindamellett találunk nagy számban vegyes formájukat is, de az egymásba kapcsolódás mellett is a tartalomban ez a háromféle színezet pontosan felismerhető. Ez a háromféle elem prózai műveiben is könnyen megkülönböztethető.

Igen érdekes, hogy a socialismus a Petőfi azon költeményeihez fogózik, azon nyilatkozatait használja fel, a melyekben és a melyekkel a szabadságnak akadályait, az elnyomó hatalmasokat, a kormányzás birtokosait ostorozza s ezzel szemben a népfölséget és a respUBLICAT dicsőíti. FERIXCZI ZOLTÁN említett székfoglalójában összeállítja ezeket a költeményeket és nyilatkozatokat. (Palota és kunyhó, a XIX. század költői, A nép nevében, Várady Antalhoz, Kazinczy Gáborhoz, A koldus sírja, Okatootoia, Föltámadott tenger, A király és hóhér, A nemzetgyűléshez, A mágnásokhoz, Az apostol. Ismeretes, hogy prózai dolgozataiban is számos helyen találjuk annak a gondolatnak a kifejezését, hogy ellensége mindennek, mi az önkény, a despotismus árnyékának árnyékát is viseli (Levele Kovács Pálhoz), mert szerinte

Ki embertársának fejet hajt,

Az, Isten, téged csúfol. (Az apostol III. r.).

Ennek következtében gyűlöli a papi rendet, noha maga mélységesen vallásos kedély. Gyűlöli a kiváltságosokat, gyűlöli a monarchiának minden fáját. De különösen gyűlöli, megveti a szolgalelkű hízelkedést, mely tudatosan hajlong a hatalmasok előtt – önző, anyagi haszonért. Fanatikus reménykedéssel bízik a respublikában. Ez az egyedüli kormány forma, mely a zsarnokságnak véget vethet.

A népfőlség hirdetése, a világszabadság dicsőítése, a hatalmas embereinek gyűlölete, az embertársak gyöngeségét önző célokra kihasználó osztályok megvetése: mindez kétségtelesen ott van a nemzetközi socialismus agitációjában. Ebben a tekintetben a Petőfi gondolatvilága teljességgel beleillik a nemzetközi socialismus propagandájába. Ezekre a socialismus teljes joggal hivatkozhatik, mert ezen gondolatok, ez a felfogás a költő világméretűben tényleg meglevő alkatrész.

Ezen *belső* kapcsolaton kívül egész sereg *külsőség* is van, amely a nemzetközi socialismusnak Petőfi iránt való ragaszkodását igazolni látszik.

Ilyennek vehetjük mindjárt a költő *népi származását*. Petőfi sohse emlegeti, hogy családja, a Petrovics család nemes. Ellenkezőleg büszkén vallja, hogy ő a nép fia. Önérzete nőtön növekedik, hogy elmondhatja, hogy benne a nép igazi, testestől lelkestől hű barátot bir. Úgy hiszi, hogy ez is előnyére válik abban, hogy a nép a csalódásnak minden kételye nélkül kövesse.

Ilyen támaszpontja még a Petőfi socialismusába vetett hitnek az is, hogy különködései sokszor a hatalmasok ellen való tüntetés, kihívó dacz számába vehetők. (Aranyt lebeszéli, hogy Széchi Máriát Wesselényinek ajánlja.) Petőfi egész életpályájában kihívó daczossággal állott szembe a társadalomban minden megszokott üres formaisággal, conventionalismussal. A fennálló társadalmi szokásoknak, formáknak a tagadása, a létező politikai rendszerek rosszalása és megvetése, az erősebb u. n. polgári társadalom hatalmasainak állandó kipellengérezése kapcsolatban a népfőlség, a respublika dicsőítésével s az egész világot boldoggá tenni hivatott szabadságnakeszményül kitűzésével, az elnyomott nép megbecsülé-

sének soha meg nem szűnő követelésével: mindez kétségtelenül kedvez a socialismusnak, alapot nyújt arra, hogy Petőfit, az ő politikai eszményképét agitatiojában sikeresen fölhasználhassa.

S ha még meggondoljuk azt, hogy politikai eszményképe a francia forradalom volt, hogy Cassius és Desmoulins Kamill szerepéről álmodozik, hogy nemcsak az akkori vezető politikusokat kicsinyelte, de állandóan izgatott a monarchia ellen is: valóban többnek látszik ő, mint egy lelkes népbarát. Mintha nem a történeti magyar nemzet szabadságának volna Tyrtaiossza, hanem az osztályharcznak, a nemzetközi socialismusnak volna a szószólója.

Pedig nem volt az; tudatosan Petőfinek semmi köze az u. n. socialismushoz. Különösen tiltakozik egész pályája, költészete az ellen, hogy őt valaha oly értelemben használja ki a socialismus, mintha nem a nemzetállam, nem a magyar politikai nemzet uralmát hirdette volna, hanem ezzel ellenében a nemzetközi társadalmi harcot, illetve nemzetközi társadalmi rendszert. Véleményem szerint igazságtalanság, durva visszaélés valakit lefoglalni egy párt számára csak azért, mert itt-ott közös formai és tartalmi mozzanatok mutatkoznak. S ezt az igazságtalanságot, ezt a méltatlan visszaélést a legkönnyebben lehet gyakorolni – éppen politikai téren. Kényelmes és ideig-óráig hatásos ez a fogás. Ignotos fallit, nobis derisui.

A kérdés tehát nem állítható úgy fel, hogy vajjon a Petőfi költészete és a nemzetközi socialismus között van-e valamilyen eszmei közösség vagy nincs. És az erre adandó igenlő válasz még nem jelenti egyúttal azt is, hogy mert van közösség, találkozás, tehát meg van az azonosság is, mert akkor a népjognak minden követelője, a demokráciának minden harczosa, a népszabadságnak mindenik költője tekintet nélkül a tényleg fennállott viszonyokra, egyszerűen a nemzetközi socialismus előhírnökének volna minősíthető. Ez pedig a történelmi tények durva meghamisítása, elferdítése volna.

A részletekben való egyezés, az egyes gondolatok azonossága még nem elég erős alap, nem döntő erejű bizonyíték a Petőfi nemzetközisége mellett sem.

A helyes megítélésnél nézetem szerint a következő szem-

pontok bírnak döntő fontossággal: vajjon a Petőfi világszabadsága és a magyar haza fogalma kizárólagos, össze nem férő természetűek-e?

Erre vonatkozólag emlékeznünk kell, hogy Petőfinél a világszabadság egy eszme fejlődésében, a mely fejlődés világosan fokról-fokra fölismerhető, a legmagasabb stadium: a végpont. Ennek az evolutionak kezdetén a szülői hajlék, a szülőföld áll, mely azután a haza, a nemzet fogalmán át a világszabadságban nyer betetőzést. Bármily magasra szökken az ültetvény hatalmas koronája, nem teremhet oly gyümölcsöt, mely az eredeti mag természetével ellenkezzék.

Ez az egyik körülmény. Van egy másik és ennél sokkal fontosabb szempont, a miért Petőfit az igazságtalanság vádja nélkül nem lehet nemzetközinek tekinteni. És ez az, hogy a magyar ügygyei – rövidség czéljából jelöljük így a 48-49-diki eseményeket – teljesen azonosította magát. A mennyiben elégtelen az események menetével, avagy az egyes kiemelkedő vezető egyéniségek eljárásával (Vörösmarty, Kosuth), az nem a *tiltakozás* az események általános jellegével szemben, hanem *követelés* a gyorsabb menetű folyamatért, a radicalisabb eljárásért. És el kell ismerni: a lényegben igaza volt itt is Petőfinek. Ismeretes, hogy maga a ministerium sem szívesen állott elő azzal a javaslattal, a melynek megszavazásáért Vörösmartyt Petőfi ismeretes költeményében megtámadta. Ugyancsak jól fogott volna később, ha mind itthon harcolhatnak a magyar fiuk. Hogy nincs többé szeretett király, ezt akkor minden magyar ember érezte s magában igazat kellett, hogy adjon a költőnek. Debreczenben maga az országgyűlés mondta ki, hogy úgy van. (Az, hogy időszerű, opportunus volt-e Petőfinek a refrainje, ismét más kérdés!) Petőfi túlzó volt ugyan, de az események igazolták. Túlzó volt és nem tiltakozó. Túlzó volt abban, hogy a zsarnokságot, a politikai hazugságot a fölismerés első perczében a lehető legkiméleltlenebbül elítélte, ostorozta.

Tüzes magyar létére, kinek lelkében a francia forradalom jelenetei állottak példa gyanánt, a fontolva haladást, a politikai essélyességgel együtt járó formaságokat, a melyek igen sokszor más tartalmúak, mint a külszín mutatja, nem ismerte, nem becsülte, nem szerette. De ugyan van-e Petőfinek

akárcsak egyetlen betűje, melylyel a nemzeti sajtóságok érvényesítése ellen tiltakoznék?

Valóban Petőfi a magyar szabadságnak, a magyar népnek a történelmi nemzetnek – még gyalázatában is – imádója, így tudtuk s tudjuk mi Írásai alapján. *Ilyennek ismerték kortársai*, azok az egyének, kik a legkülönbözőbb *polgári* osztályból eredve, együttes erővel küzdöttek a magyar nemzet igaz ügyéért. Ha valami nemzetközi jellegű célja, terve lett volna Petőfinek, bizonyynyal actióba lépett volna, hogy megvalósíthassa. Mert ugyan képzelhető-e alkalmasabb pillanat az ilyesminek a keresztülvitelére, mint a jobbagység felszabadításának első mámoros percei, melyekben az osztályharcra nézve csak kedvező mozzanatok merültek föl? Petőfinek semmi – a politikai nemzetétől – eltérő célja nem volt. Hisz költészetét is felajánlja a végett, hogy a kormánynak harcra hívogatását a néppel megkedveltesse.

Ő a magyar nemzet igazáért küzdött. S ha ajakán a népföl ség dicsérete, a zsarnokság gyűlölete mellett a világszabadság hymnusa zeng: az a benső fejlődésnek csak magasabb foka, de nem ellenkezője. A világszabadság kezdete a magyar szabadság. A majd *minden rabszolga nép* kifejezés magában foglalja ezt a jelentést: minden egyes nemzet – a maga igazáért! A világszabadságot dicsőítette ugyan Petőfi, de a magyar szabadságért élt és hunyt el. Kortársai sem vették észre a világszabadsági vonatkozást dalaiban. Már pedig ilyen *lélektani* megállapításoknál a kortársak felfogása, az akkori köztudat ér legalább is annyit, mint az utódok erőszakos magyarázatása.

Mert erőszakos ez a magyarázat, Petőfinek, mint a nemzetközi socialismus, az osztályharc magyar hírnökének a felfedezése és kihasználása. Petőfi legfőbb értéke a szabadság, a népek boldogsága, a világbéke, amelyben minden nemzet nyugodtan és önérettel élhet a szolgaság, a megaláztatás szégyene nélkül. Ehhez az egész világra kiterjedő eszményhez, melyhez csak egyetemes forradalom útján, azaz, ha minden nép öntudatra ébredve, a zsarnokokat elűzi –, juthatni el. Az első gyakorlati lépés a szabad sajtó. Az első gyakorlati cél a magyar szabadság, az ezer esztendő magyar nemzet politikai szabadsága. A magyar nemzet *politikai* szabadságát

hirdette Petőfi, ezt féltette a hatalmasoktól, ezért lobog a lelke. Politikai forradalom és respublica voltak azok a formák, melyeken át a magyar szabadságot biztosítani remélte. *Gazdasági* forradalomról, gazdasági célokért folyó osztályharczról Petőfi mitsem szól. Egyetemes erkölcsi átalakulást vár, az emberiségnek erkölcsi és öntudatbeli jobbulását. S ha világméretben vannak oly vonatkozások, melyeket az anyagi célokért küzdő nemzetközi socialismus a magáénak vall, az ellen semmi kifogás nem eshetik. Magunk is készsággel elismerjük, hogy igen is vannak ily részletei a Petőfi költészetének.

De az ellen, hogy *Petőfinek tudatosan valami köze van vagy volt a nemzetközi socialismus osztályharczával*, melynek főképp materialis téren vannak céljai, tiltakozni kell tárgyilagosságtól. Tudatosan Petőfit semmiféle szál nem köti semmiféle gazdasági célú programhoz vagy párthoz. Petőfi nem volt socialista, nem szított osztályharczot s legkevésbé volt nemzetközi.

Azt mondhatnók, hogy Petőfi kinőtt a magyar költészetből, melynek hagyományos keretén felül emelkedett.

Nevezetesen a magyar irodalomnak csak felületes megfigyelése is elégséges arra, hogy irodalmunk legállandóbb jellemvonását észre lehessen venni. És ez a legállandóbb vonás a magyar politikai élettel való szoros kapcsolat. Ugyanazon vágyak, ugyanazon ideálok hangzanak a magyar költő lantján, mint amelyeket a magyar politikus, az államférfi tűzött ki célul. A költő sokszor együtt siratja a magyarság hanyatlását az államférfiú panaszkodásával. Máskor együtt lelkesednek a fölcillanó jobb jövő reményén. Az sem példátlan, hogy maga a költészet készítse elő a politikai átalakulást. BEÖTHY ZSOLT jellemezte irodalmunk s politikánk szoros egybefüggését a legbehatóbban, mikor azt mondta, hogy irodalmunk legbehatóbb symboluma a lantnak az ország kardjával és törvénykönyvével összefűződő képe. Már pedig tagadhatatlan, hogy a magyar politika, kivált a XVI. századtól kezdve, tehát a voltaképpeni magyar irodalom kezdetétől, első sorban *nemzeti* politika, melynek célja a magyar állam önállósága, függetlenségének a megvédése. Külpolitikai célok, az egész művelt világra kiható kérdések nálunk, ha vannak is, sajátos nemzeti jelleget öltenek, localizálódnak, a faj önfentartásának

kérdéseire zsugorodnak össze. A fajfentartás rettenetes gondja nehezedik négyszáz év óta a magyar politikai életre s egyik legbiztosabb eszköznek bizonyult ebben a küzdelemben: ragaszkodni, ha nem is éppen a múlthoz, de a tényleg fennálló alkotmányhoz, törvényekhez, szokásokhoz. Éppen ezért nálunk a *reformok* igen sokszor a tételes törvény végrehajtását jelentik s nem valamely újabb polgári vagy állami szabadságnak, jognak a codificalását. Költészetünk is ilyen. A fajfentartás a legmagasztosabb tárgy. A faj hősei – az irodalom hősei. Mint politikánkban, úgy költészetünkben is az a legértékesebb tett és egyén, amelyik a faj érdekeit, fennmaradását a legsikeresebben előmozdítja. Irodalmunk a faj irodalma, mint ezt RIEDL FRIGYES a Kultur der Gegenwartban találóan kifejezte. A fajfentartáshoz szükséges erények a magyar erények. Ez jellemzi az államférfiut és költőt is: a haza- és szabadságszeretetet, a vitézség, a köznek való élés s az ezért hozott áldozat. Éppen ezért legkiválóbb hőseink *nem egyének, hanem typosok*: egy hős sokszor az egész nemzet lelkét hordozza keblében.

A faji erényeknek mindeneknél becsebb volta, a meglevőhöz való ragaszkodás, conservatív jelleg végeredményben a változatosságnak, az egyéninek egyrészt, másrészt a faj keretein felül emelkedésnek, az egyetemes emberi céloknak és eszméknek, az emberiséget összekapcsoló *humanitas*-nak a kifejlődését gátolta meg. Egyénekben, avagy az egész emberiség számára fényt árasztó gondolatokban irodalmunk szegényes, szűkkörű. Nem hiba ez, de a történelmi étellel adott keserű valóság. Káros hatása művészi életünkre tagadhatatlan. Az a verselő, ki egyebet sem tesz, mint jól-rosszul összetákolt rímekben a magyar dicsőséget emlegeti, már a magyar nemzet művésze címet igényli és sajnos, nemcsak régebben a Horváth Endrék korszakában, de még napjainkban is – meg is kapja. Ellenben a Kazinczyk, Eötvösök, kik a nemzeti haladást bizonyos egyetemes emberi sajátosság, bizonyos humanitás szempontjából sürgették: a nemzet lelkétől mintha távolabb állának, idegenek volnának.

A Petőfi költészetét pedig éppen az jellemzi, azért emelkedett a világirodalom classicusai közé, ami előtte irodalmunkban teljesen hiányzott, egy-egy úttörő sugár föl villanásán kívül: az egyéniség és a humanitás.

A Petőfi egyénisége különösen szerelmi és leíró költészetében domborodik ki, továbbá általában a *meglátásban és a kifejezésben*, Nem szükséges ezt tovább fejtegetnünk, annyira köztudomású. Itt csupán azt emeljük ki, hogy az egyéniségének ez a szokatlan kidomborodása, határozottsága, a szakítás a megszokottal, a conventionalismussal: ez volt a kortársak előtt Petőfiben visszatetsző, póriás, betyáros. Ma már mindezt helyesebben tudjuk megítélni – az egyéniség szempontjából, melynek ma az értéke több, mint akkor volt. De tény, hogy Petőfi határozott és ellentmondást nem tűrő egyéniségével a magyar költészet általános mértékéből kinőtt, azonfelül emelkedett s míg egyéniségét igaz vonásaiban tudta nemzete megérteni, sok időnek kellett lefolyni.

Így vagyunk némileg a Petőfi *Immanismusával* is. Amennyire szűk volt akkori irodalmunk a Petőfi egyéniségének, annyival nőtt ki humanismusa is irodalmunk faji kereteiből. Petőfi nemcsak a faj, a magyar nemzet fájdalmát érzi, hanem az elnyomott emberiséggel együtt vérzik. Nemcsak a magyar szabadságot hirdeti és követeli, hanem a világ szabadságának apostola: az elnyomott, rabszolga emberiségnek hirdeti az evangéliumot. Szabadságszeretete faji vonás ugyan, de ő nem pusztán nemzetének kívánja, hanem minden népnek. A szabadságnak a szeretetét, az emberi méltóságot nem egyszerűen nemzeti szempontok kiélézésével akarja fölbreszteni, hanem első sorban *emberi* érvekkel, azzal t. i., hogy az ember Istennek teremtése s mint ilyen szabadságra, önérzetre, emberméltóságra született. Wesselényivel rokon e tekintetben. Míg Kossuth alkotmányjogi, Széchenyi nemzetgazdasági szempontokból sürgették a jobbságnak az alkotmány sáncaiba, a nemzet testébe való fölvételét, addig Wesselényi azt mondta: fel kell szabadítani a jobbságot, mert az is ember. Petőfi is így gondolkozik. S nem a múlt dicsőségével akar hatni, hanem az öntudatnak erkölcsi megifjodását hirdeti. Ha néha mégis talál történelmünkben dalra méltót, az Kazinczy, Kölcsey, Gvadányi. Azok, kiknek jellemében szintén általános emberi nézőpontok érvényesülnek. Kazinczy és Kölcsey a *rein menschlich* hirdetői, míg Gvadányi s Kölcsey is másfelől a nép barátai. Az erkölcs, az egyenes nyílt jellemnek a megbecsülői, az egyenes lelkű, igaz magyarság példányképei.

Petőfi egyéniségének és költészetének ezt az egyetemes emberi vonását, világgképének a faji kereteken felül álló humanizmusát a kortársak észre sem vették. Maga a nemzet annyira el volt foglalva saját létének izgalmas napi kérdéseivel, hogy a Petőfi költészetéből is jóformán csak a nemzeti, a hazafias hangokat hallotta meg. És ez természetes is. Nagy átalakulások idején, mikor úgyszólván a nemzeti becsület forog kockán, mikor a nemzeti létért folyik a küzdelem, csak az ezzel kapcsolatos és szorosan összefüggő eszmék érdekelnek. Ki gondol az emberiségre akkor, mikor a maga élete és vagyona forog kockán? Általában is igaz, amit Kemény Zsigmond mond, hogy az átalakulások korszaka nem eléggé kedvező a művészi concepciókra és formákra nézve.

Az emberiségi eszme, a humanizmus Petőfi költészetének épp oly jellemző tulajdona, mint az egyéniség-cultura. Ez utóbbit kortársai észrevették ugyan, de sokszor félreértették. Emberiességét azonban csak a későbbi kor kezdi észrevenni s megbecsülni. Minthogy a Petőfi emberies érzése oly mértékben árad ki az emberiségre, amelyik a magyar irodalomban teljesen szokatlan: a nemzetközi socializmus sietve ragadta meg, hogy ezt a körülményt a maga pártcéljaira kihasználja s Petőfit nemzetközi zászlóvivőnek minősítse. Petőfi a faj irodalmát kibővítette egyrészt az egyéniség cultusával, másrészt az emberiségi eszmével, a humanizmussal. S minthogy mindkét téren *fejjele magasb mindeneknél* – ahogy Arany János mondja Szent Lászlóról, – mindkét téren számos félreértéssel kell még ma is megbirkóznia költészetének.

Hogy Petőfit a nemzetköziség agitációjában fölhasználja, azt tisztán e külső körülménynek tulajdoníthatjuk. Mert vannak ugyan a költő világgképének a socializmussal érintkező, sőt azonos pontjai is, de semmiféle nyoma, semmiféle árnyalata sincs annak, hogy Petőfi nem volt volna pályájának minden részletében a magyar nemzeti gondolatnak a dalnoka, a magyar fajnak rajongó fia. De megvan költészetében az, ami irodalmunkból általában hiányzik: *a nemzeti gondolatnak az emberiségi eszmével, a humanitással való ölelkezése, a faji jellemnek egyéni megjelenítése*. A Petőfi költészetének egyénisége a magyar *faj* egyes jellemvonásait láttatja; világgképének egyetemes emberi színei a magyar faj iránt való rajongó szeretet virágai.

À Petőfi világképének minden egyes tartalmi alkotó része adott valóság. Az ember célja boldogság a szabadság által, eszköze az akarat. Csak akarni kell, meg van az emberi boldogság. MADÁCH-nál minden fordítva van. Az Ember tragédiája drámai jelenetek sorozatán keresztül az embernek megfeszített működésben levő akarat cselekvését tárja elénk abból a célból, hogy megtalálja azt az egyetemes, legfőbb értéket, mely az életnek értelmét megadja, az emberi élet boldogságának kútfeje. Petőfi szerint a szabadság a legfőbb érték, a legfőbb cél, de nincs meg az emberben a kellő akarat. Madáchnál meg van az akarat, de nincs meg a cél, a legfőbb érték. Éppen ez a kérdéses. Ádám meg akarja tudni, hogy miért küzd, miért szenved, nemesbedik-e a küzdelemben az ember, halad-e előre a faj s van-e jutalma a nemes kebelnek?

Lucifer, a pusztá értelem, hogy kielégítse Ádám tudásvágyát elővarázsolja az emberiség történelmét tizenegy jelenetbe összesűrítve. A kérdés mindenik jelenetre nézve változatlanul marad, mi az emberi küzdés célja, van-e jutalma a nemes kebelnek? Az eredmény pedig az, hogy Ádám egyetlen jelenetben sem találja meg azt a legfőbb értéket, melyért érdemes az embernek küzdenie, mert a nemes kebelnek sehol sincs méltó jutalma, az ember haladása, nemesbedése sem elégíti ki. A jelenetek azonban úgy vannak egymásba fűzve hogy azt *egy bizonyos személy* is átélheti, mint a költő maga írta Erdélyi Jánoshoz. A műben Ádám az, aki átéli az emberiség történetét.

Sokan és sokat vitatkoztak a történelmi színek hűségéről, valóságáról. Egészen meddő fáradság. E történetek jelentősége, művészi értéke teljesen független attól, hogy a részletekben meg van-e a pragmaticus történelmi hűség, hogy ez a Miltiades, Kepler azonos-e a történelem Miltiadesével és Keplerével. Nem a részlethűség a fontos ezekben, hanem az: történetbölcseleti szempontból megállanak-e, valószerűek-e ezek a jelenetek? E tekintetben Madách kitűnően találta el a történelem bölcseletét. Mert, nemde, százszor is előfordul a történelemben a Fáraó, a Miltiades, a Sergiolus stb. esete? A londoni szín nemde milliószor megújul? A phalanster hideg rendszere vajjon nem lappang-e ott a modern életet jellemző,

különben káprázatos intézményekben (pl. gyermekvédelem)? Valóban a történelem, az emberi társadalom mélységes bölcsesete nyilatkozik meg e színekben. Nem habozunk kimondani hogy aki *Az ember tragédiájának* történeti jeleneteiben többet keres a történelem bölcsesetének költői megjelenítésénél, az egész művet félreérti, annak e nagyszerűen megconciált mű nem mond semmit.

Lucifer-értelem a végett, hogy a szemlélődésre hajló Ádám megláthassa, hogy miért küzd, mi a jutalma a nemes kebelnek, halad-e előre az ember nemesbedvén, rendre elővarázsolja az emberi életnek mindazon nagyszerű értékeit, amelyek valaha az emberi társadalmak előtt becsben állottak. Mik ezek az értékek? A hatalomszülte nagyravágyás (Fáraó), a népszabadság, az élvezetekbe való elmerülés, a vallás- és nőimádat, a tudomány a magánéletben s mint az emberiség újjáteremtője, a gondtalan, szabad egyéniség, a gondtalan egyéniségnélküli társadalom.

Íme az emberiség életének nagy értékei. De valóban azok? Azok. Az életösztönnel, a létért való küzdelemmel együtt jár a hatalomvágy. Egyelőre csak az a vágyunk, hogy megélhetésünkre több kedvező föltétel álljon birtokunkban, mint másoknak. Közönségesen ezt még nem tartjuk hatalomnak. A hatalom fogalma ott kezdődik, mikor a megélhetés gondjaitól menten bársonyos eszközök birtokában a hatalom élvezetté kezd válni s nagyságunkat és hatalmunkat azzal akarjuk feltüntetni, hogy nevünket rá akarjuk vésni kitörülhetetlen emlékezetű betűkkel a történelem lapjára. Gúlát építünk, mint Fáraó. Örvendünk egy pillanatig a gondolatnak, hogy hatalmunk emléke daczol az idővel. Boldogít ez? Elfogadjuk-e, hogy az élet célja, küzdelmeink becse a hatalom. Elfogadnók, ha nem tudnók biztosan azt, hogy a hatalomnak mindenkor van két hibája. Az egyik az a szívünkbe nyiláló jajszó, hogy millió egy miatt; a másik az, hogy a hatalomban nyert szerelem parancsból ölel. A közszabadság, minden polgár egyenlő szabadsága, valamennyi politikai átalakulásnak ugyancsak dicső eszménye. Képzeltetni-e nagyszerűbb kori, mint a *szabad polgár szabad államban* megvalósulását, melyben szerető és szeretett családtagok örködnek szívünk boldogsága fölött s a hon iránt teljesített érdemeink által meg-

nyerhetjük polgártársaink tiszteletét s beírhatjuk nevünket a történelem lapjaira. Nos, nemde ez az, a mi küzdelmeinknek czélja, életünket becsessé teheti? Igen ám, de a léha, erkölcstelen demagógok halálba kergetik a hazának, a közszabadságnak legdicsebb bajnokait. Tehát ez sem az a mindent megfejtő rejtély, az a legfőbb érték. Az élvezethajhászás talán? az epicureismus? a vallás és a női ideál? avagy az a tudomány, melyet öncéljainkra használhatunk fel, vagy az, amely a világ arczatát képes megváltoztatni, ha egyszer kilép szobánkából? Avagy a tudomány mint öncél? Egyik sem! Nem maga a nyüzsgő, ezer tarkaságú szabad élet. Ez sem tud megnyugtató feleletet adni a roppant kérdésre. Ez is tele van silánysággal, aljassággal, nemtelenséggel. S mennyi fonákság, mennyi embertelenség, mennyi szivtelenség és emberi pulyaság foglal helyet azokban a társadalmi rendszerekben, melyekben a kontár elmélet a világ szenvedéseire gyógyítólág ható balzsamot vél föltalálni!

Az életbölcselet, ha a pusztá értelem (Lucifer) világitásában tárul elénk az emberiség élete, kétségbeejtő bizonyossággal hirdeti, hogy nincs egyetlenegy eszmény sem az emberiség történetében (se az ó-, se a közép-, se az új korban; napjainkban sem), amely tisztán, salaktól mentesen megvalósulhatna úgy, hogy csakugyan a remélt megnyugvás és boldogság töltené el az érte küzdők, vagy a szemlélődő lelkét. Egyetlen siker sincs arányban a ráfordított küzdelemmel. Tökéletlen, gyarló mindenik, a léleknek nem boldogsága, hanem gyötrelme. Ebben van e színeknek bölcseleti s egyúttal drámai jelentősége. Mert Madách ezeket a nagy értékeket nem mint elméleti valóságokat elemzi, hanem gyakorlatilag a megvalósulás folyamatában mint cselekvényt. *Az egyes eszmények egymásból folynak mint egymásnak a correctivumai.* Ezt az organicus Összefüggést színről-színre ki lehet mutatni. Pl. Sergiolus érzékisége, élvhajhászása s az ebből származó undor után vágyik oly élet után, hol az élvezet a gyönyör, a vallás és a női eszmény által megnesemesülten, undortól mentesen jut osztályrészéül. Első pillanatra a színek egymásnak ellentétei, az uralkodó eszmék kizárólagosak. Azonban azon tragikus lelki catharsis, mely Ádám csalódásait jelenti, azt mutatja, hogy nem ellentétes *élmények* következ-

kéznek egymásután. Mindenik jelenet főszméje rokon az előtte levővel; abban van ellentét, hogy mindenik nélküli az előtte levőből azt, ami Ádám lelkében a csalódást előidézte. *A tragikus mozzanatok színről-színre változnak ellentétesen, míg maga, az egész tragikus küzdelem elejétől végig egy, az uralkodó főérték alapján véve azonos csalódásokat idézi elő.* BEÖTHY ZSOLT idézett essayjében ezt mondja a színek jelentőségéről: Ezeknek a kis tragoediáknak a nagy tragoediában kettős jellemök van. Az egyik az, hogy Ádám törekvései sorra megvalósulnak ugyan, de ő Lucifer rendezésében és jellemzésében sohasem a megvalósulás stádiumában látja őket, hanem mindig a sikeren túl, a bomlás és bukás képében. Másik meg az, hogy ez a bukás sohasem teljes, mert Ádámnak mindig marad ereje a küzdelem más irányú folytatására egészen az utolsó előtti színig. Az első megjegyzés megtoldandó azzal, hogy Ádám eszményeit nem mint megvalósítandó, hanem mint *megvalósult* célokat éli át. S az a *tragikus mozzanat*, hogy az eddig oly hön óhajtott és feltétlen értékűnek gondolt eszme megvalósulva gyarlónak bizonyul s méltatlannak az emberre nézve. Csakis a megvalósult eszmény által demonstrálhatja a költő, illetve Lucifer-értelem azt, hogy az ember élete értéktelen. A második megjegyzés pedig úgy értendő, hogy a *másik irány az eddiginek correctivuma*.

E kitérés után feladatunkhoz képest azt kell megállapítanunk, hogy vajjon a feldolgozott történeti értékek között helyet foglal-e a hazaszeretet és éppen a magyar hazaszerete?

Igenis helyet foglal a haza és faj szeretet, a Miltiades színnek ez a főértéke, és pedig a legnemesebb, a legeszményibb milieuban. Szabad, democraticus államban, művelt nemzetnél Miltiades képviseli a hazafiság eszméjét, az a Miltiades, ki nemzetét megmentette attól, hogy egy keleti világuralom súlya összemorzsolja. Az a Miltiades, aki oly államban él, melyben a polgári érdem, a hazafiság csodáka tehet s mégis megaláztatik, megsemmisül. Még egy ilyen eszményi, állami és társadalmi környezetben sem képes a legönzetlenebb, a legönfeláldozóbb hazafiság, fajszeretet megszerezni a méltó jutalmat, elismerést, hanem vérpadra vezet.

Ilyennek láttatja Madách az önzetlen, ideális hazaszeretet sorsát: tragicusnak, lesújtónak, megdöbentőnek, vigasztalannak. Melyik hazaszeretnek ilyen a sorsa? csak a Miltiadesének? csak az athéni demagógia tiporja el a hon legdere-kabb fiait? Nem. A költő ebben a színben a *hazafiság* történetbölcséletét dramatizálta. Ennek következtében ilyen minden hazaszeretet sorsa, ilyen a magyar honfi tragoediája is. Mutató nomine de te . . . Mint tükörben, úgy látható Miltiadesben nemcsak a Miltiades sorsa, hanem valamennyi nemzet mindenkori Miltiadesének is a tragikus vége.

Lehet-e abból, hogy Madách ily tragikusnak rajzolja az önzetlen hon- és fajszeretet sorsát, arra következtetni, hogy tehát Madách értéktelennek, haszontalannak tekinti magát a haza és fajszeretet is? A szín igaz ugyan, de csak a pusztá értelem, Luczifer világánál. Ha nemcsak Luczifer vet fényt Miltiadesre, ha Ádám lelkében ott volna az Úr iránti bizalom, akkor bizonyynyal eltűnnék ebből a színből is a kétségbe kergető, a *negatív* mozzanat. Különbön is ismeretes, hogy Madách ugyancsak patrióta volt, tele magyar hazafisággal, megalkuvást nem ismerő fajszeretettel, amely talán éppen Az ember tragédiája írása idején forrott keblében a legnagyobb hévvel. A phalansteri színben Luczifernek a *hon* kisszerűségét gúnyoló szavaira azt mondja:

Egyet bánok csak: a haza fogalmát,
Megállott volna az tán, úgy hiszem,
Ez új rend közt is. Az emberkebel
Korlátot kíván, fél a végtelentől
Belterjében vesz, hogyha szétterül;
Ragaszkodik a múlthoz és jövőhöz;
Félek nem lelkesül a nagy világért,
Mint a szülők sírjáért lelkesült,
Ki a családért vérét ontaná,
Barátjáért legfeljebb könnye van.

Mi ez, ha nem a hazaszeretet hymnusa? Még most is a phalanster boldogságot ígérő világában is sajnálja a *ha-a* fogalmának elmúlását. A tény tehát az, hogy Madách *Az ember tragédiájában* szól a hazaszeretet tragikus sorsáról, sajnálja a haza fogalmának kihaltát, de tisztán magyar vonatkozású hely csak egyetlen egy van, az is amolyan mellékes

(3334-35). Ámde azért nincs egyetlen körülmény sem, amely arra mutatna, arra engedne következtetni, hogy *Az ember tragédiája* csak a legkisebb mértékben is tagadása volna a magyar faj szeretetnek, a magyar patriotizmusnak. A haza fogalmát, a magyar hazafiságot nemcsak egyéb műveiben, élettevékenységével vallja nagyinak és dicsőnek. *Az ember tragédiájában* is az emberiséget mozgató nagyszerű elvek egyikéül tünteti föl a hazaszeretetet, melynek megszűnte íáj. Indirecte ugyan, de ez a véleménye a magyar hazáról is, a magyar hazafiságról is. Miért mondja ezt közvetlenül, miért nem szerepeltet Miltiades helyett magyar hőst? Valódi költői intentióból.

Utoljára is egy ilyen roppant – az egész világtörténelmet felölelő – conceptiójú műben csak világtörténetileg fontos események és személyek szerepelhetnek. Igaz, hogy ilyenekben nemzetünk története nem szegény. De az is bizonyom, hogy hiúság volna azt állítanunk, hogy a magyar faj szerepe egyenlő fontosságú volna azokéval a nemzetekével, amelyeket Madách is szerepeltet, amelyeket a történelem *repraesentáló* népeinek nevezhetünk (egyptomi, görög, római, francia, angol). Másfelől az is ismeretes, hogy éppen a Miltiades szín idején nemzetünk még teljesen ismeretlen volt a világ színpadán. Szinte másfél évezred múlva jelenik meg a történelem látóhatárának peremén. Madách abban is kiváló történet ismerőnek, mély bölcselőnek mutatta magát, hogy a nemzeti hiúság helyett a világtörténelem szellemének szavát követte. Még inkább elismerést érdemel az a költői tapintat, mely arra indította, hogy az olcsó nemzetieskedésért egy pillanatra szűkítse össze műve egyetlen emberi alapeszméjét.

Az ember tragédiája annyira egyetemes emberi jellegű, hogy egyetlen egy nyom sem árulja el, hogy magyar genius alkotása, csupán a magyar előadás. Ha »Az ember tragédiájának« fordításaira nem volna ráírva, hogy magyarból fordítás, vagy a fordítók előszava, a lexicalis adatok meg nem mondanák, hogy Madách Imre magyar volt; bizony a műből senki sem tudná megállapítani azt.

Mindazonáltal teljesen fölösleges allegorikus és erőszakolt magyarázatokkal »Az ember tragédiája«-ban magyar vonatkozásokat keresni és felfedezni. El kell fogadnunk úgy, ahogy

van. Madách művének a tárgya az emberi értékeknek philosophiai szemlélődésen át szűrt tragikus sorsa: a legelvontabb életbölcselet drámai megjelenítése. Igaz, *hogy Madách művének egyetemességével épp úgy átlépte a faji, a specialis magyar irodalom megszokott kereteit, mint Petőfi az ő világszabadságával.* S ez szokatlan, de nézetem szerint örvendetes jelenség, mely arról tanúskodik, hogy a magyar genius is fel tud emelkedni az általános emberi, a humanitás világába még az oly kedvezőtlen nemzeti viszonyok ellenére is.

Mind a Petőfi, mind a Madách humanismusa a magyar művészi szellem dicsőséges föllendülését jelenti. *Nem szakít egyik sem a magyar irodalmi százados hagyományaival, hanem azt kibővíti, mélyebbé, egyetemesebbé teszi.* A Petőfi világszabadsága nem a nemzeti eszmények, a nemzeti kulturkincsek romjain épülhet föl, de egyenesen a nemzeti eszmény, a nemzeti jelleg erőteljes és önérzetes szabadságán. Madách humanismusa, egyetemessége nagyszerű, bár gyarló emberi kincsnek tünteti föl a haza fogalmát is. Nem tagadja a patriotizmust, a hazaszeretetet altruismusát. Csak föltünteti gyarlóságát is, a nemes kebeli tragikai szenvedéssel sújtó hatását. Petőfit csak akkor lehetne a nemzetköziség szószólójának tekinteni, ha a faji érdekek, a nemzeti kulturkincsek rombadöntését követelve hirdetné a világszabadságot, ha a világszabadság kizárná a nemzeti erők szabadságát. Madách akkor takarta, sőt tagadta volna el magyar voltát, a magyar haza szeretetét, ha az egyetemes emberi gondolat, a humanismus, a philosophia önmagán kívül minden más köteléknek, viszonynak, értéknek a tagadása volna.

Ennek következtében nincs ok féltetni Petőfit attól, hogy valaha ki talál derülni, hogy nemzetközi volt. Ami költészetében az emberiségi eszmével, a humanisszal kapcsolatos, az az ő költői értékének egyik legdicsőségesebb eleme; éppen ezzel emelkedik világirodalmi polczra. S ha ezt a vonást a socialismus pártcélokra használja föl, teheti; de a nélkül, hogy joggal hivatkozhatnék arra, hogy a költő világgépét helyesen értette meg, hogy a költő eszményéig fel tudott emelkedni. A nemzeti féltékenység pedig némuljon el s foglalja el helyét az a nemzeti önérzet, hogy íme Petőfi lelkében a haza- és faj szeretet a legnemesebb emberszeretetté, világ-

szabadsággá tágult ki. Nem féltetni kell Petőfi magyarságát, hanem megérteni, mert a helyes megértés bizonyossá tesz mindenkit arról, hogy PETŐFI nemzeti érzése a legfenségesebb, a legemberibb és éppen ezért mindenkor a legvonzóbb eszmény.

A miatt sem szükséges idegeskedni a nemzeti hiúságnak, hogy »Az ember tragédiájában« nem csöpög a hazafias magyarokodás. Szűk látókörre, a műveltség és a művészet jellemének a félreértésére mutat, ha csak az oly műben érezzük a magyar faj és haza megbecsülését, amelyik rakva van hazafias tirádákkal. Minden kiváló műalkotás lényeges alapföltétele a művész nemzeti érzése (RUSKIN). Hanem azért a nemzeti érzésnek van más kifejezési módja is, mint az izoláltságban elfeneklett, alsóbb fokú cultura nemzeti frasisai.

A Petőfi és Madách egyetemes humanismusa látszólag alapot nyújt a mai modern költők, a holnaposak mozgalmának. Ezeknek is szűk a faji, a nemzeti keret, ezeknek is valami egyetemes cultura lebeg szemök előtt. Parisról, világműveltségről rajzolnak képeket. Csakhogy nagy különbség van a kettő között. Petőfi és Madách eljutottak a humanismus, az egyetemesség legmagasabb fokára az által, hogy a meglevő culturkincsek, társadalmi és állami viszonyok teljes és szabad érvényesülését hirdették, mert magukénak vallották és érezték. A holnaposak is az egyetemes emberit hangsúlyozzák, mert a tényleg meglevő műveltségi értékeket silányoknak, kiirtandóknak vélik, mivelhogy azok lelküktől idegenek, azokat ők nem értik, nem szeretik. A humanismusnak ez utóbbi fajtája hazugság.

A hazugság pedig a politikában ideig-óráig fen tarthatja magát. De a művészet terén lehetetlen hazug magyarázattal hatást kelteni. Az igazságot óhajtó emberi szellem a leghamarabb éppen a művészet terén rázza le magáról az alacsony-ságot, a hamisságot. A művészet az emberi szellem szentélye. Ki hamis szempontokért, mellékes czélokért lép oda, annak már a szentély bejáratánál fölhangzik a *profamim vulgus* szózat lesújtó csengése.

Petőfi magyar hazaszeretete elég nagy arra, hogy jusson belőle a nemzetközi socialismusnak is. A Madách nemzeti érzülete pedig nem oly színtelen, hogy az egyetemes emberi eltakarja. Ebben megnyugodhatik a nemzeti hiúság is.